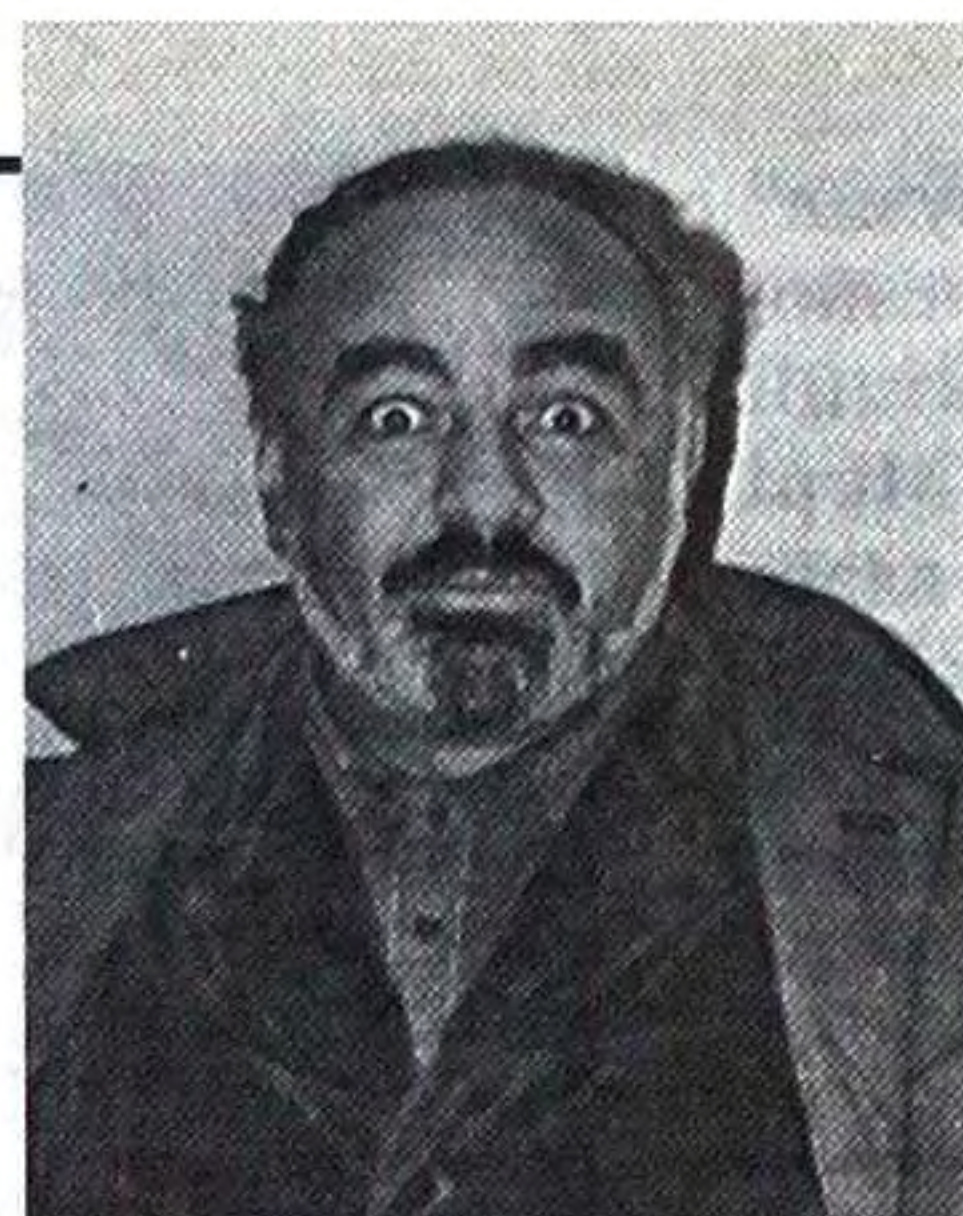

Святослав Іванов

Тамара Шевченко

Сергій Параджанов

ГРУПОВИЙ ПОРТРЕТ в інтер'єрі

“Пора згадати про тих, хто, опинившись нагорі, докладав усі сили розуму і душі та використовував усі свої можливості, щоб допомогти пройти кращому. Адже в ті коридори потрапляли не тільки кар’єристи, а й розумні, здібні люди. І якщо до того ж вони мали гарний смак і чуйне серце, їм було там особливо важко”.

Олена Мовчан

Україна своєрідно ставиться до власних талантів. Навіть до тих, кого визнав світ, залишається байдужою, а то й жорстокою...

Досягнення українського кіно в галузі форми - незаперечні. Наприкінці 20-х років фільми Довженка змусили говорити про себе весь кінематографічний світ. Те саме повторилося з Параджановим в середині 60-х. Але що було після цих тріумфів? Обидва митці ставали об'єктами для нападок і цькування...

Та й сьогодні далеко не повністю розкрита природа їхнього обдаровання, лишаються не прочитаними фактори, які сприяли їхньому злетові. “Груповий портрет” - і є спробою висвітлити один із таких факторів.

Історія українського кіно мала два періоди економічного і творчого піднесення: перший - з 1925 по 1930, другий - з 1963 по 1973. Саме з 1963 по 1973 роки Міністром кіно в Україні був Святослав Іванов.

Що означало бути Головою Державного комітету по кінематографії Ради Міністрів УРСР? Комітет керував кіномережею, контролював кінорепертуар і, зрештою, відповідав за створення фільмів. Структурний механізм Комітету було відлагоджено чітко, функціонував він злагоджено. Кіномережа постійно давала добрі прибутки, виконуючи план на сто і більше відсотків. Фільми випу-

скали згідно планів, вкладаючись у намічені строки (хоча кіноробництво - це не тільки робота, а й творчість живих людей, насамперед - митців, які не піддаються відлагодженій регламентації... Але, як не дивно, крайнощі сходяться - Міністр Святослав Іванов і опальний, некерований геній Параджанов назавжди залишилися друзями. Та про це - окремо). Голова регулярно вів засідання Комітету, приймав постанови, видавав накази, писав листи до вищих інстанцій. Здавалося, керівна посада неспокійної галузі була якраз для нього, а він був створений для неї. Здавалося, все йшло якнайкраще...

Втім, може здатися дивним, що на цю посаду призначили людину без спеціальної кінематографічної освіти, без будь-якого досвіду роботи в цій галузі. 1941 року Святослав Іванов закінчив філологічний факультет Київського державного університету й відразу прямо з державних іспитів пішов на фронт. Після війни повернувся до Києва і аж до призначення Головою комітету працював газетярем.

А, може, й добре, що мав гуманітарну освіту, що багато років був у вирі життя, особисто знав багатьох митців, письменників - початкуючих і маститих. Згодом, в кіно, це йому пригодилося для того, щоб прилучити їхній інтелект і творчі ідеї до творення фільмів. Очевидно, керувався істи-

ною, що успіх справи залежить від людини, яка справу робить. Тобто, фільм може бути талановитий тоді, якщо роблять його талановиті люди.

Отже, в газету “Сталінське плем'я” прийшов відразу після війни: спершу заввідділом, потім став заступником редактора, а тоді - головним редактором. Газета підтримувала таланти. Саме там було опубліковано уривки з роману М.Стельмаха “Хліб і сіль”, яких ні жодна газета не хотіла друкувати. Поезії Дмитра Павличка вперше були надруковані саме в цій газеті.

Тамара Шевченко (з Щоденника) ...В редактора тісно, кімнатний простір зайняли стільці, дехто навіть примостився на підлозі, на підвіконні. Молодий, нікому не відомий Дмитро Павличко читатиме свої вірші.

- Цей чоловік пише могутні вірші, - представляє Святослав Павлович поета, - в них поєдналися сила і ніжність, пристрасть і розум і, головне, чесність і мужність громадянина своєї вітчизни. Я впевнений, що скоро їх знатимуть усі.

Худенький, майже хлопчик, з очима на півобличчя.

Пахнуть троянди. Тиша. Ніхто не кашляє, не рипить стільцем. Лише голос Павличка - музикальний, багатий інтонаціями. Він - хлопець з карпатських гір, його вірші принесли сюди їхній дух і свіжість...

Святослава Іванова запросили до Москви, в "Комсомольскую правду", але він відмовився - до самозабуття любив Київ, обожнював його. За непослух дістав догану, ходив якийсь час без роботи, тоді недовго працював заступником редактора "Правди України". Нарешті погодився очолити "Вечірній Київ" - газету, яка на той час мала реноме бульварного аркуша. Але минуло небагато часу і ця газета стала настільки популярною, що її не можна було передплатити. Письменники вважали за честь у ній друкуватися. Максим Рильський писав для неї свої "Вечірні розмови". Взагалі, все, що тільки з'являлося талановитого, проходило через "Вечірку". Газета підтримувала зв'язок з Парижем, до редакції приїздили поляки, французи, німці, влаштовувалися цікаві зустрічі. В житті Святослава Іванова це був найплідніший період. Працівники "Вечірки" його обожнювали, він влаштовував бесіди, цікаві зустрічі, виїжджав з колективом на Десну.

Святослав Павлович товаришував з Максимом Тадейовичем та його родиною, часто бував у його Голосіївському домі, де грав на піаніно і співав Іван Семенович Козловський. За круглим столом велися бесіди про красу, істинну культуру України, обговорювалися теми майбутніх "Вечірніх розмов" Рильського. Відвідував Святослав Іванов і дачу Михайла Стельмаха в Ірпені.

Тамара Шевченко. Одного разу (це було восени 1962 року) його викликали в ЦК і запропонували посаду заступника Міністра культури з кіно, яке згодом повинно було виділитися з Міністерства культури. Святослав Павлович категорично відмовився, вважаючи, що в кіно він нічого не розуміє, а журналістику знав і любив. І, взагалі, вважав, що його підвищують по службі для того, щоб знищити гезету, "щоб не був такий розумний".

Відмову не прийняли, пригрозили "строгачем" і сказали, що це партійне доручення - треба підняти престиж кіностудії імені Довженка, адже фільми, які там випускали, були на рівні китайських. Він змушений був погодитися. На прощальному вечорі в редакції всі ридали, цілували один одного, випустили стінгазету "Ве-

ликому кораблю - велике плавання".

А вдома настали важкі часи. Святослав нервував. Говорив, що режисери на студії імені Довженка уміють тільки красиво базікати, а не знімати фільми.

Іванов все робив якісно і завжди копав вглиб себе самого. Тому вдома відразу з'явилася "спеціальна" література - Ейзенштейн, Довженко, Козинцев, Пудовкін, журнал "Искусство кино", книги сценаріїв Фелліні, Антоніоні, роботи про Куросаву. Він вивчав сценарії Довженка, переглядав його фільми. З Білих Столбів до його маленької проекції привозили найкращі стрічки найталановитіших режисерів. Пам'ятаю "Сьому печать" та інші фільми Бергмана. Це було входження в кіно, самоосвіта, університет. В квартирі - фотографії кінозірок, статті про них, з'явилася величезна картотека.

Він піднімався о п'ятій ранку і працював, підстьобуючи себе кавою, доки не наставав час іти в Комітет. Він не був у кіно чиновником, як говорили режисери, переважно бездарні. Він був творчою людиною і найталановитіші режисери з ним дружили.

Бодай один факт, який свідчить про мистецькі критерії Святослава Іванова, про його здатність приймати сміливі рішення і втілювати їх у життя. 1968 рік. Вся пропаганда в СРСР поставлена на службу великій даті: країна готується до 100-річчя Леніна. В Ленінграді - Всесоюзний кінофес-

тиваль. З України посилають туди "Камінний хрест" Леоніда Осики, екранізацію творів Василя Стефаника, кінопритчу про людей, яким доводиться розлучатися з рідною землею, емігрувати за океан. Стрічка і за змістом, і за формою надто далека від "ювілейних". І вона мала успіх на фестивалі, актор Б.Брондуков був нагороджений за кращу чоловічу роль.

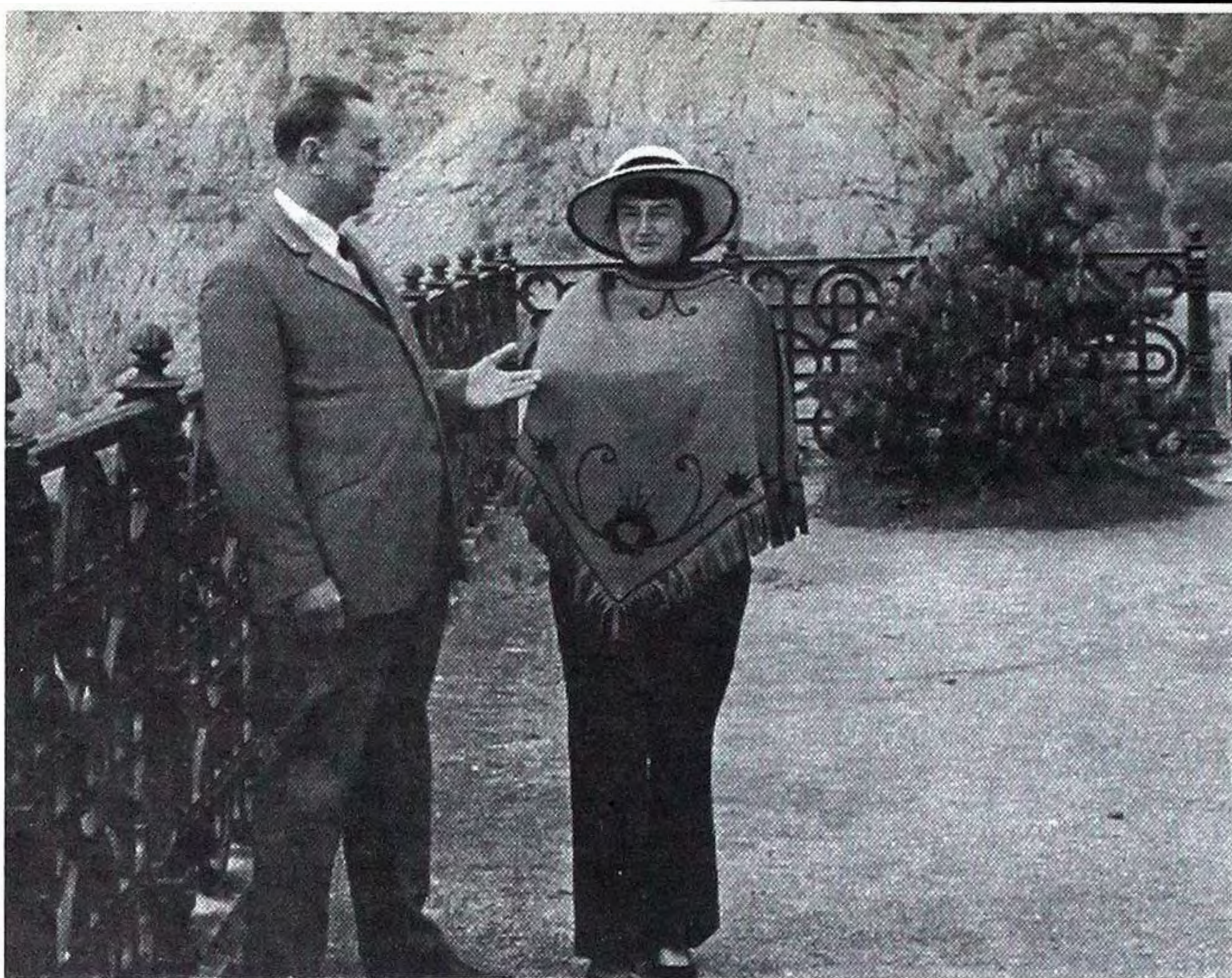
Власне, сам Іванов і запрошував на студію випускників ВДІКу - Р.Сергієнка, Ю.Ілленка, Л.Осику, маючи відповідні критерії. Повіривши в митця, він завжди відстоював його. Разом із директором студії В.Цвіркуновим він сприяв народженню поетичного кіно, борючись за кожен талановиту постановку.

Він був чесною і порядною людиною, справжнім інтелектом. До його приходу тавро бездарності тяжіло над кіностудією імені Довженка. Тьмяні фільми. І ось - прорив. Іванов, який вірив у талант Параджанова, надав йому можливість творити без будь-яких обмежень, без опіки.

Тамара Шевченко. Я пам'ятаю, як творились "Тіні забутих предків". Знімали фільм у Карпатах. Звідти до Святослава надходили безумні телеграми: "Прошу прибрати з групи оператора Ілленка - він мене уб'є. Сергій Параджанов". "Параджанов чи Ілленко - ось в чому питання. Негайно робіть вибір. Ваш Сергій".

Святослав їздив їх мирити. Разом із художником фільму Г. Якутовичем він стояв на позиціях автора "Тіней забутих предків" Михайла Коцюбинського. Вони потрясли авторитетом класика, вони в усьому посилалися на нього і оскільки сам автор був у далеких сферах, то митці, добре поламавши списи, - згоджувалися - буде не по-Ілленковому, не по-Параджановому, буде - за Коцюбинським, він високо, йому звідти все-таки видніше.

А потім дивилися фільми, мирилися, цілувалися, плакали. Це була радість. Нарешті з'явилося справжнє кіно - 19 нагород за рубежем. Але на Україні - зловісне мовчання. В Парижі шумить преса, ажіотаж. "Червоні коні" - так називали там "Тіні" - вражають. Палітра генія, світло, барви, живописність кадру. Глибини філософії. Нова форма. А в Києві почалося цькування, яке очолив за-

Святослав Іванов і Тамара Шевченко на Кавказі.

відуючий відділом культури ЦК КПУ С.Безклубенко. Сергій Параджанов без роботи. Святослав не спить ночами, палить. Вдень оббиває пороги приймальних ЦК, ловить на дачі в Кончі-Заспі секретаря з пропаганди Овчаренка. Чому така реакція на уславлений у світі фільм? Ніхто не знає. Уже повісили ярлик Параджанову - "вождь поетичного кіно на Україні". Параджанов очолив нову течію. А якщо нову, то, отже, вирвався вперед. Треба його відсунути кудись подалі. Аж тут Ілленко зняв "Криницю для спраглих" - та сама школа, у тому ж ключі, фільм дивний, в ньому є думка. А це негуманно - змушувати людей думати, не по-радянськи. Постановили: "Криницю для спраглих" закрити. Святослава викликали "на килим". Секретаріат хотів почути каяття, а він стояв на прямих ногах з високо піднятою головою, впевнений у своїй правоті - він ніяк не міг зрозуміти, що нам не потрібно думати.

Після секретаріату йому вліпили догану. Це був тяжкий удар. Його пружина зламалась, він перестав рухатися і навіть говорити. Неможливо було змиритися з тим, що він годинами лежав, уткнувшись в стіну. Краще б пив, бушував.

- Здоров'я - основне, - намагалась заспокоїти його. - Треба пережити цих гадів, дожити до кращих часів.

Але як? Удари сипалися з усіх боків. Ті, що їх наносили, ставали дедалі жорстокішими, вони хотіли розтоптати і вирвати з коренем все яскраве і талановите.

Бездарність повстала проти таланту. Безневинний поетичний кінематограф назвали антирадянським. Будь-який гарний фільм - буржуазним, а отже - небезпечним, бо він впроваджував у маси буржуазну ідеологію.

Святослав Іванов (із записної книжки). Війна лякає всіх своєю жорстокістю. На війні жорстокість осмислена - вона спрямована проти ворогів. У мирні часи жорстокість, мабуть, не менша, але вона позбавлена сенсу, спрямована не проти ворогів, а проти своїх людей і тим більш відворотна.

14.ІІІ. 1972. Розмова з Федченком після усіх секретаріатів. Маса важливих слів. Розповідає про свою чесність і принциповість. Звинувачує мене в тому, що я ніби сам ускладнюю взаємини з відділом. Приклади - "Жива вода" й "Інтермеццо" (непоставлений фільм С.Параджанова - *ред.*). Кажу йому про організацію преси проти Комітету і мене, про те, що ми самі себе обливаємо брудом, коли вже і всі інші бачать зрушення в українському кіно. Але кіно його хвилює мало, хоча й говорить чергові фрази. Взаємини налагодити буде важко. А Шелест сказав, що треба знайти взаєморозуміння.

На Худраді в Москві також панувала байдужість. Чергова доповідь "бабусі радянського кіно" Романова і виступи штатних ораторів. Герасимов відлетів у філософські емпіреї, які не мають нічого спільного з підсумками 1971 року. Арнштам просторікував про героїчне начало.

19.ІV.1972. В Кончі під час прогулянки нечутно наблизився до нас Овчаренко в темних окулярах і з палицею. Натягнута розмова про собак, весну і т.д. Він починає раптом говорити, що Шелест "порізав" список делегації до Туркменії. Річ у тім, що всупереч здоровому глузду мене до делегації не включили. Зробив це відділ. Тепер Овчаренко хоче звалити це на Шелеста. Я ж точно знаю, що Шелест ніяких коректив не вносив. Але Овчаренкові треба про всяк випадок прикинутися другом. Потім Тамара раптом майже офіційним тоном звернулася до нього: "Ви виключили з планів фільм про Катерину Білокур. Ми його будемо ставити в Москві, то нехай ваш відділ не заважає".

Мене дивує, як миттєво вміє ця людина ігнорувати: "Я вперше чую про сценарій "Катерина Білокур". З плану його ніхто не виключав.

Доводиться мені нагадувати йому, що план я йому доповідав, його інформували про сценарій, що мене після цього запросив Безклубенко і передав від його імені, щоб сценарій з плану виключити.

Він навіть не заперечує, просто ігнорує, коли його виводять на чисту воду. А потім розсипається в люб'язностях і каже, що такий сценарій треба ставити тут, а не в Москві. Просить сценарій прочитати, щоб мати аргументи. Все з чарівною усмішкою, "услесливо". Мене тільки цікавить - невже він впевнений, що його ізуйтську гру ніхто не розуміє, чи йому просто наплювати. Після цієї розмови хотілося помитися під душем (...)

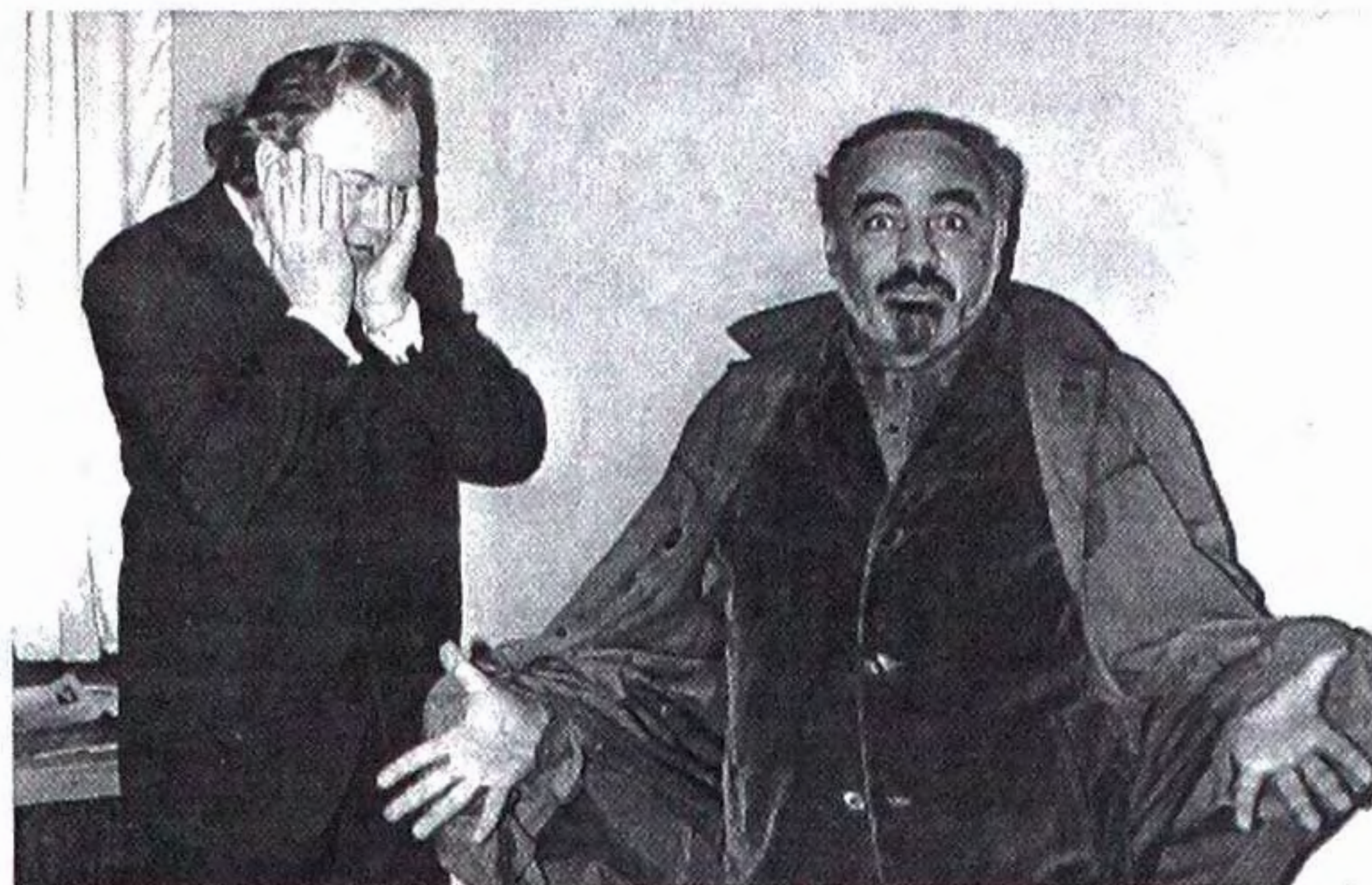
Ненавість апаратних бюрократів, холоїв за природою, вихованням, які вважають незалежність думки і відсутність холуйства небезпекою для себе. А себе вони ототожнюють із соціалістичною системою. "Партія - це ми". А хто ці "ми"? - породження бюрократизму, що дійшов до межі, банда жорстоких, бездарних кар'єристів, страшне гальмо в розвитку суспільства.

Втіхою може бути тільки те, що не вічні Безклубенки, Цмокаленки і навіть Овчаренки, лише народ вічний і мистецтво вічне.

Коло звужувалося. Святослав Іванов опинився віч на віч з системою. Йшлося, звичайно, не про нього самого. Якби він не відсто-

Леонід Оси́ка, Святослав Іванов і Михайло Бєліков. 1967.

Сергій Параджанов.

ював опального Параджанова, все обійшлося б. Але саме Параджанова партійна влада категорично відкидала. Стільки умінь і зусиль доклавши до світової слави фільму, Іванов з цим змиритися не міг.

Одну за одною закривали картини. Останньою краплею "чиновницького терпіння" були "Довгі проводи" Кіри Муратової - фільм про сьогоденних людей, які ніяк не вписувалися в партійне бачення сучасника. Фільм заборонили спеціальною постановою ЦК КПУ. І це був привід звільнити Святослава Іванова з роботи.

Тамара Шевченко. Отже, Святослав погорів черговий раз. Щербицький дуже цинічно сказав йому: "Я до вас дуже добре ставився, Святослав Павлович, і, якщо б ви з Параджановим прийшли до мене, а не до Шелеста, у вашій долі все склалося б по-іншому". "Але ж я не знав, що Шелест піде, а ви станете першим секретарем ЦК", - наївно відповів Іванов. "Значить, ви повинні розплачуватися за свою близорукість", - різко сказав Щербицький і розмова була закінчена.

І знову Святослав якийсь час ходив без роботи. Ми жили на гроші, які я заробляла на студії науково-популярних фільмів. А потім журналіст Всеволод Ведін, який очолював АПН (до речі, офіс він оформив по-європейськи - розкішні кімнати, кабінет, бар, душ, картини на стінах, скульптури), і який знав і любив Святослава ще з часів "Сталінського племені", запропонував йому очолити АПН. Так почався період, який можна назвати "Підпільний комітет кінематографії".

Справжній бунт, непокора, порушення партійної дисципліни, випад проти тупості всієї системи.

Святослав Іванов надто глибоко вріс в кіно, пристрасно любив і вболівав за поетичний кінематограф, вважаючи його фільми своїм дітищем.

До АПН приходили В.Цвіркунов, С.Параджанов, Л.Оси́ка, М.Машенко, Ю.Ілленко. Там обговорювалися всі "кіношні" справи. Святослав ожив, знову став веселим і дотепним, говорив: "плювати мені на них". Я жахалась, вмовляла його отямитися. Почалося стеження. Голова Держкіно України В.Большак, призначений на місце Іванова, офіційно заявив, що в таких умовах працювати не може, що Іванов залишився головою Комітету. Святослава викликав Маланчук, тупотів ногами, обізвав антирадянщиком, який захищає таку "контру", як Параджанов, погрожував виключити з партії. В результаті Святослава звільнили і вліпили строгу догану із занесенням в особову справу. В цей період майже всі режисери, крім Параджанова, залишили його. Потім арештували Сергія. Іванов довгий час ходив без роботи, писав дисертацію з кіно-знавства. Це була його остання пристрасть. Таємно захистився в Москві.

І все-таки, йому таланило, в нього була щаслива зірка - його не посадили, він захистив дисертацію, став доцентом. Останні роки життя був деканом на кінофакультеті. До речі, звідти він послав у зону до Параджанова свого студента Фіму Гальперіна, щоб полегшити долю Сергія, щоб до нього краще ставилися в таборі. В одному з листів Параджанов згадує про ці зйомки. Він сидів у колі зеків, які пили чефір і спостерігали за зйомками. Геніальний режисер переживав, що не може підказати, взяти участь, що повинен

ховатися, щоб не потрапити в кадр. Міліціонер з охорони передав Святославу листа Сергія Йосиповича, пронизаного болем, дитячим обуренням тим, що відбувається...

7 квітня 1984 року після тривалої хвороби на 66-му році життя Святослав Іванов помер. Тільки в єдиній газеті - "На екранах України" - з'явився некролог, де стисло викладено його життєвий шлях.

На домашню адресу Іванова з Тбілісі прилетіла телеграма: "Смерть мого світлого друга потрясла мене. В період перебування Святослава Павловича на посту начальника Главку були створені "Тіні забутих предків", "Камінний хрест", "Криниця для спраглих", "Білий птах". Дорогі Тамара Степанівна, Кіра Святославівна, Ірина Дмитрівна і всі мої українські друзі, які стоять на краю сирої могили Святослава Павловича, - прийміть мою любов і печальний уклін. Світла пам'ятайте Вам - наш друже і співавторе, дорогий Святославе Павловичу. Земля Вам пухом - Сергій Параджанов."

Святослав Іванов залишив великий слід в українській культурі і особливо в кіно. Це можуть підтвердити ті, хто його знав і з ним працював - українські журналісти, письменники і кінематографісти. Його наукова спадщина не дуже велика - кілька монографій, статей у збірниках. Але спадок як організатора важко виміряти. Без таланту Святослава Павловича, без його участі фільми, які є гордістю українського кіно, просто не з'явилися б. Віддамо шану цій світлій людині.

*Лариса Іваненко.
За матеріалами з особистого архіву Тамари Шевченко*